

מהפכת אוקטובר בפלשתינה"א": המקרה של מפלגת הפועלים הסוציאליסטית

אפרים דויד

המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; התכנית הרב-תחומית במדעי הרוח, אוניברסיטת תל אביב

לפני מאה שנה התחוללה מהפכת אוקטובר בהובלת הפלג הבולשביקי של הסוציאל-דמוקרטיה הרוסית ובראשו ולדימיר איליץ' לנין. המהפכה החלה בין 24 ל-25 באוקטובר 1917 (על פי הלוח היוליאני, שהיה אז בשימוש ברוסיה) או ב-7 בנובמבר (על פי הלוח הגרגוריאני הנהוג כעת). המהפכנים הבולשביקים הפילו את ממשלתו של אלכסנדר קרנסקי והקימו את שלטון הסובייטים – מועצות העובדים, האיכרים והחיילים.

מהפכת אוקטובר הייתה השלב השני במהפכה הרוסית של 1917. קדמה לה מהפכת פברואר, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, שבה עבר השלטון מידי הצאר ניקולאי השני לבית רומנוב אל גאורגי לבוב, שעמד בראש תנועת הליברלים. ביולי באותה שנה עבר השלטון לידי קרנסקי, מראשי הפלג המנשביקי של הסוציאל-דמוקרטים. המהפכה שהתחוללה ברוסיה ב-1917 שמה אפוא קץ לשלטונם הרודני (והאנטישמי) של הצארים, שלטון בן 500 שנים, ופתחה עידן חדש שבו לראשונה מדינה מגדירה את עצמה סוציאליסטית. בדצמבר 1922 הפכה רוסיה רשמית לברית הרפובליקות הסוציאליסטיות הסובייטיות, או כפי שנהוג לכנותה בעברית – ברית המועצות.

השנים שלאחר מהפכת אוקטובר היו שנים של מהפכות, שינויים וגם אכזבות. בניגוד לתקוותם של הבולשביקים לא פרצה מהפכה כלל-אירופית, אבל לקחי המהפכה נלמדו היטב ברחבי העולם וגרמו להופעתם של כוחות פוליטיים חדשים שהתכנסו באינטרנציונל השלישי (כלומר הקומוניסטי, שנקרא גם ה"קומינטרן") ולשקיעתם של כוחות שמאל אחרים, כגון הסוציאל-דמוקרטים והאנרכיסטים. האפשרות של מהפכה חברתית מן היסוד, ועוד במדינה גדולה כמו רוסיה – אפשרות שעד אז הייתה דמיונית – הציתה ניצוץ, ובמקומות רבים הבעירה תבערה של ממש, והמשיכה ללוות ארצות ומשטרים לאורך המאה העשרים.

הניצוץ הזה הגיע גם לפלשתינה-א"י: עבוד הרבנות שהגיעו לאזור מ-1919 ועד מחצית שנות העשרים הייתה המהפכה ברוסיה אירוע מכונן, בין שהיו תומכי הציונות ובין ששללו אותה, בין שנמנו עם הנהגת היישוב ובין שנרדפו בידי אותה הנהגה. אמנם מספר המהגרים היהודים לארץ היה זעיר בהשוואה למיליוני היהודים שהיגרו ממזרח אירופה אל ארצות הברית, קנדה, ארגנטינה או אוסטרליה, אבל עבור רובם מהפכת אוקטובר הייתה נקודת מפנה היסטורית ואישית. רבים מן המהגרים – הן לפלשתינה-א"י והן אל "העולם החדש" במערב – נפלו קורבן לניצול מחפיר, לאבטלה ולהפליה, והמהפכה הפיחה בהם תקווה שאפשר לקרוא תיגר על המציאות הקיימת. תקווה זו התחזקה בזכות הקשרים שקיימו ביניהם הציבורים היהודיים המהגרים באמצעות העיתונות, דרך מפלגות ותנועות ואף דרך קשרים משפחתיים ובין-אישיים.

במסה זו אבקש לבחון את הדהודיה של מהפכת אוקטובר בקרב היישוב היהודי בפלשתינה-א"י מתוך סיפורה של מפ"ס, מפלגת פועלים סוציאליסטית, שהוקמה באוקטובר 1919, שנתיים לאחר מהפכת אוקטובר. המפלגה נקראה כפי כול "מופס" וחבריה נקראו "מופסים", כינוי ששימש "ביטוי של איבה לקומוניסטים", כפי שהסביר לימים צבי הורוביץ: "איבה זו טיפחו הבורגנות ומנהיגי ההסתדרות" (הורוביץ 1980).

מייסדי מפ"ס, שהגדירו עצמם קומוניסטים, תמכו במהפכה שהתחוללה ברוסיה וניתקו את קשריהם עם ההסתדרות הציונית העולמית. הם קראו למגר את השלטון הקולוניאלי הבריטי, הוקיעו את מדיניות הנישול של הפלאחים הערבים מאדמותיהם ופעלו לליכוד הפועלים היהודים והערבים במסגרות העובדים המאורגנים. הם גם ניהלו מאבק פנים-מפלגתי סביב היחס לפלגי השמאל שבציונות ועסקו שוב ושוב בשאלה הבסיסית אם ניתן בכלל לקלוט לשורות המפלגה חברים המגדירים עצמם "קומוניסטים וציונים". הפולמוס הפנים-מפלגתי עורר ויכוחים ואף פילוגים בתקופת קיומה הקצרה של המפלגה. מפ"ס פעלה בסך הכול ארבע שנים: ב-1923, בוועידה החמישית של המפלגה, היא הפכה למפלגה הקומוניסטית של פלשתינה, שנקראה בידיש פאלעסטינישע קומוניסטישע פרטיי ונודעה בראשי התיבות פק"פ. כעבור שנה, ב-1924, התקבלה המפלגה לאינטרנציונל השלישי. ב-1948, עם קום המדינה, הפכה למפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י).

מטבע הדברים מסה קצרה זו איננה יכולה להתעמק בהיסטוריה המורכבת והארוכה הזאת. אולם דווקא מפ"ס, גלגולה המוקדם וקצר המועד של המפלגה בטרם שינתה את שמה, מאפשרת לנו לבחון את המפלגה ואת דרכי פעולתה בהקשר ההיסטורי, הפוליטי והתרבותי המובהק שבו נוסדה: בעולם – מהפכת אוקטובר וייסוד האינטרנציונל השלישי במוסקבה; בפלשתינה-א"י – התבססות השלטון הקולוניאלי הבריטי; ובקרב היישוב – העימות עם המפלגות הציוניות. כפי שנראה, אמנם תקופה של ארבע שנים אינה ארוכה דייה כדי לחולל

1 במסה זו אשתמש בשם "פלשתינה-א"י" שהעניק המשטר הקולוניאלי הבריטי לשטח שבין הים לירדן שנכבש מידי האימפריה העות'מאנית ב-1917.

שינויים מן היסוד, אבל היסודות הרעיוניים של מפ"ס השפיעו רבות על הקומוניזם המקומי במשך עשרות שנים, ובמידה רבה הם משפיעים עליו עד ימינו.

מהפכת אוקטובר ו"העלייה השלישית"

בשנת 1919 התחוללו כמה פילוגים בשורות המפלגה הציונית הסוציאליסטית פועלי ציון בפלשתינה-א". במרץ התכנסו אנשי האגף הימני בפועלי ציון והקימו את אחדות העבודה; וב-17-19 באוקטובר התכנסו פעילי האגף הרדיקלי יותר והקימו את מפ"ס. כעבור כמה שבועות כבר מנתה מפ"ס כ-120 חברים (Offenberg 1975, 6). בין ההחלטות שהתקבלו בוועידה הראשונה נקבע כי "המפלגה מתנגדת ניגוד גמור לציונות הכללית ואינה משתתפת בכל מוסדותיה" (ישראלי תשי"ג, 19). עם זאת, המפלגה החדשה לא מיהרה להצטרף אל האינטרנציונל השלישי, הקומינטרן, שהוקם מוקדם יותר באותה השנה, במרץ 1919. יש הסבורים שההחלטה שלא להצטרף לקומינטרן נבעה מחילוקי דעות בין החברים שנטו יותר לציונות ובין חברי האגף השמאלי ששללו מכול וכול את הציונות ואת מוסדותיה. עם זאת, אין להסיק מכך שמהפכת אוקטובר לא השפיעה כלל על הקמת מפ"ס. כפי שכתב זכרי לוקמן, בשנים ההן, "שבהן נדמה היה שמהפכה סוציאליסטית ניצבת מעבר לפינה, המשטר הסובייטי הצעיר זכה לתמיכה רחבה בקרב יהודים בכל העולם – כולל הפועלים היהודים בפלשתינה – והקומינטרן עדיין קיים דיאלוג עם השמאל הציוני". אדרבה, "יש שראו בעיני רוחם את הצבא האדום צועד לעבר פלשתינה כדי לשחררה מהאימפריאליזם הבריטי ומחולל בה את השינוי המיחולל: הקמתה של רפובליקה סובייטית יהודית" (Lockman 1996, 67). להקמת מפ"ס היה גם יסוד דורי מובהק. על פי ההיסטוריוגרפיה הציונית, המהגרים היהודים שהגיעו לארץ בין 1919 למחצית שנות העשרים נמנים עם "העלייה השלישית". חוקרים מעריכים כי בתקופה זו הגיעו לארץ כ-30,000 צעירים – מחציתם מרוסיה, שלישי מפולין וכל היתר מארצות אחרות במזרח אירופה ובמרכזה (ארז 1964, 6). על פי יהודה ארז, 63% מהמהגרים באותן השנים היו גברים ו-37% נשים, כ-6,000 מהם היו ילדים או מתבגרים עד גיל 16, וכמחציתם היו רווקות ורווקים (שם, 21). פרופיל זה תואם כמעט במדויק את הרכב חברי מפ"ס, עד כמה שניתן לשחזורו²: רוב המופסים היו צעירים מאוד, חלקם מתבגרים ממש, ילידי רוסיה ופולין (גם אם הגיעו לארץ מארצות אחרות כגון גרמניה, אוסטריה או ארצות הברית), ורובם הגיעו לארץ לאחר מהפכת אוקטובר – האירוע המכונן שעיצב את עולמם האידיאי. תודעתם הפוליטית של המהגרים הצעירים הללו הייתה שונה מאוד מזו של קודמיהם, אנשי "העלייה השנייה" (1904-1914), שהקימו את מפלגת פועלי ציון. אלה האחרונים, שאחד

2 מכיוון שהמפלגה פעלה במחתרת, אין ביכולתנו לנתח סטטיסטית את הרכבה. בניסיון להרכיב רשימת חברות וחברים שפעלו במסגרת מפ"ס (וחלקם הגדול הצטרפו מאוחר יותר לפק"פ) התבססתי על חומרים מארכיון מק"י (אמק"י), על דוחות המשטרה הבריטית המנדטורית ועל ספרים העוסקים באינטרנציונל השלישי, והצלחתי לערוך רשימה שמית ובה 102 פעילות ופעילים. זו בוודאי איננה רשימה סופית ומוסמכת.

ממנהגייהם היה דוד בן-גוריון, דגלו ביעדי הציונות וחתרו למימושם, ופעלו להרחבת העלייה, להטבת מצבם של הפועלים היהודים ול"הקמת חברה עברית שוויונית בארץ ישראל". אנשי פועלי ציון היו חלק מ"הציונות המעשית" והשתתפו בקונגרס הציוני. האידיאולוגיה הציונית-סוציאליסטית שלהם כללה ערכים כגון "כיבוש העבודה" (כלומר "עבודה עברית" הכרוכה בסילוק הערבים ממקומות עבודתם), "כיבוש השמירה" (סילוק השומרים הערבים מתפקידם במטעים) ו"כיבוש הקרקע" (סילוק הפלאחים מאדמותיהם). חברי מפ"ס, לעומת זאת, חלמו על חברה שוויונית באמת, סירבו להשתלב בפרויקט הציוני וראו בו פרויקט קולוניאלי.

חלק לא מבוטל מחברי מפ"ס פעלו בעבר בתנועות הנוער הציוניות או במפלגות הציוניות בחו"ל. נראה שלא היו בשורותיהם פעילים לשעבר במפלגת הבונד היהודית-סוציאליסטית או במפלגה הבולשביקית. יש לזכור שכלל מפלגות השמאל ברוסיה – ובהן שני פלגי המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית, המנשביקים ויריביהם הבולשביקים, הבונד היהודית (שהייתה עצמאית אבל פעלה במסגרת הפלג המנשביקי) וגם התנועות האנרכיסטיות – רחשו עוינות רבה כלפי התנועה הציונית וראו בה תנועה לאומנית-בורגנית. על כן אפשר לשער שרוב פעילי מפ"ס היו לקומוניסטים או התלבטו בין מסגרות ציוניות שהגדרו עצמן מרקסיסטיות (כגון פועלי ציון שמאל) רק לאחר שבאו לפלשתינה.

אדרבה, יש לזכור כי בהשפעת הלכי רוח רומנטיים הצטיירו אנשי "העלייה השלישית" כ"חלוצים" ו"חלוצות", אבל האמת היא שמעטים פנו למשקים חקלאיים וחלק לא מבוטל של העובדים בחקלאות היו לא יותר מפועלים עונתיים, בייחוד בענף ההדרים. רוב המהגרים הצעירים התיישבו בערים, והתנאים הקשים ששררו בהן חידדו את הצורך בפעילות פוליטית. כך סיפר צבי הורוביץ:

בהגיעי לארץ מפולין ב-1919 עם קבוצת צעירים, הלכתי לגור בירושלים. המצב הכלכלי היה איום: בארץ שררו אבטלה קשה ורעב. פועלים בלתי-מרוצים ומאוכזבים התווכחו בקולי קולות ברחובות העיר. הקשבת לוויוכחים הללו על מהות הציונות ומעשיה העוינים כלפי הערבים. לא עבר זמן רב והבינוני כי טעיתי וכי האידיאולוגיה הציונית ומדיניותה אינן תואמות את השקפותיי. בזמן קצר יחסית מצאתי את הקומוניסטים והתקרבתי אליהם (הורוביץ 1980).

הורוביץ מעלה כאן נקודה חשובה: הרדיקליזציה של אותם חברי מפ"ס הייתה פרי המפגש עם המציאות המרה בפלשתינה – בייחוד בשאלת יחסה של הציונות לאוכלוסייה הערבית-פלסטינית המקומית – בהשפעתה המעצבת של מהפכת אוקטובר. סלע מחלוקת נוסף עם "היישוב המאורגן" היה שאלת השפה: המפלגה בחרה ביידיש כשפתה, כפי שבא לידי ביטוי בכרוזים שפורסמו בשנות העשרים, בגילויי דעת לכבוד אחד במאי, וכמובן בשמה החדש של המפלגה, פק"פ, שביטא חד-משמעית את המעבר מעברית ליידיש. עם זאת, המפלגה פרסמה גם מנשרים וכרוזים בעברית ובערבית; בכל הקשור לפעילות בתוך ההסתדרות, מפ"ס ופק"פ הקפידו לפרסם את עמדותיהן בעברית. כפי שעולה מדוחות של המשטרה הבריטית, מפ"ס הוציאה גם כרוזים באנגלית – על מנת להשפיע פוליטית על החיילים ועל השוטרים הבריטים ששירתו בארץ.

מפ"ס והשלטונות הבריטיים

הופעתה של מפ"ס אכן עוררה דאגה רבה בקרב הדרגים הגבוהים של השלטון הבריטי בארץ. בריטניה, שהתייצבה אז נגד המהפכה, חששה מאוד מפני "הבולשביקים וסוכניהם". אין לשכוח שעם פרוץ מהפכת אוקטובר, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, החליטו מדינות ההסכמה – ובייחוד בריטניה וצרפת – להתערב במלחמת האזרחים הרוסית נגד הכוחות שחוללו את המהפכה. עיקר פעולות ההתערבות של מדינות ההסכמה נעשו בשנים 1918–1920 (ושל היפנים – עד 1922), אך התערבותן לא עלתה יפה והן נאלצו לסגת מרוסיה, שלאחר מלחמת האזרחים העקובה מדם שלטו בה הצבא האדום והממשל הבולשביקי.

הזיקה בין אירועי 1917 ברוסיה ובין התבססות האימפריה הבריטית במזרח התיכון במהלך המלחמה ואחריה קיבלה ביטוי משמעותי כמה שבועות לאחר המהפכה: העיתונים הבולשביקיים הרשמיים, פרבדה (של המפלגה) ואיזבסטיה (של המדינה), פרסמו ב־23 בנובמבר 1917 את תוכן ההסכם הסודי שנחתם בין נציגי הממלכה המאוחדת והרפובליקה הצרפתית, שנודע בשם הסכם סייקס-פיקו. ההסכם, שנחתם ב־16 במאי 1916 בתמיכת האימפריה הרוסית, חילק למעשה את השליטה בשטחי האימפריה העות'מאנית בין שתי המעצמות הקולוניאליות הגדולות דאז. תוכנו של ההסכם פורסם בעיתונות הסובייטית לצד מסמכים רבים אחרים שנמצאו בארכיון משרד החוץ של רוסיה הצארית. ההסכם תורגם לאנגלית, פורסם כעבור ימים אחדים בגרדיאן שיצא לאור במנצ'סטר שבבריטניה, ועורר תדהמה ברחבי העולם ובייחוד במזרח התיכון. מטרתו של המשטר הסובייטי הצעיר הייתה ברורה: להביך את ממשלות המערב העוינות וללמדן פרק בהלכות האימפריאליזם האירופי.

אם כך, הן מסיבות חיצוניות (ההתערבות נגד הבולשביקים ברוסיה) והן מסיבות פנימיות (מערכה נגד כוח פוליטי המבקש לערער את יציבות השלטון הבריטי בארץ) החלו השלטונות הבריטיים לנקוט צעדי דיכוי כלפי מפ"ס. הבריטים "העריכו את היסוד החברתי של העולים (ממזרח אירופה) כגורם אידיאולוגי בעל משקל שנועד לקעקע את יסודות משטר המנדט, ואת הקומינטרן כגורם המבקש לעודד מהפכה בארץ-ישראל בכל דרך אפשרית – מהפכה שיוזמיה ומבצעה יהיו הפועלים הקומוניסטים והסוציאליסטים" (מרקוביציקי 2002, 290). המחלקה לחקירות פליליות (Criminal Investigation Department [CID]), "הבולשת" הבריטית) שהוקמה ב־1921 הקדישה משאבים רבים למעקב אחר קבוצות פוליטיות עוינות לשלטונות ובראשן הקומוניסטים. ראשי "היישוב המאורגן", שלא כלל את "היישוב הישן" וגם לא יהודים ממוצא ספרדי, חששו גם הם מן הקומוניסטים משום שסברו שהקומינטרן מבקש להסית נגד מפעל ההתיישבות הציונית. לא מפתיע לגלות שעם סוכני המשטרה הבריטית שעסקו במעקב אחר הקומוניסטים, או אחר מי שנחשדו כקומוניסטים, נמנה גם "הבלש העברי הראשון", דוד תדהר.

ביוני 1921 גירשו השלטונות הקולוניאליים כ־15 מפעיליה המרכזיים של מפ"ס לרוסיה ולפולין. מפ"ס הוצאה מחוץ לחוק ועד שנת 1942, גם בגלגוליה המאוחרים, נאלצו חבריה לפעול בתנאי מחתרת. לעתים קרובות הם נעצרו, חלקם נפלו קורבן לעינויים ואף למעשי רצח

מצד אנשי הבולשת הבריטית, ורבים מהם גורשו מהארץ. בשל הרדיפות הבלתי פוסקות הייתה מפ"ס למחלת הפוליטית האנטי-בריטית הראשונה בארץ.

ברית המועצות, "המזרח" ופלשתינה

בתחילת דרכו, לאחר כישלון המהפכות באירופה המערבית, בגרמניה ובהונגריה, העניק השלטון הבולשביקי הצעיר תשומת לב מיוחדת למה שכינה "המזרח". גבולותיו המעורפלים של אותו "מזרח" היו ממרוקו במערב ועד הרפליקות האסיאתיות של רוסיה הסובייטית – יפן, קוריאה וסין – במזרח, והוא כלל את מצרים, סוריה, לבנון, פלשתינה, עיראק, לבנון ותורכיה. בשנת 1920, עוד בטרם כונסה הוועידה השנייה של הקומינטרן, נערכה ועידת עמי המזרח בבאקו, בירת אזרבייג'ן. בהזמנה לוועידה נכתב:

עובדים ואיכרים של המזרח הקרוב! אם תתארגנו ותחמשו את עצמכם, אם תקימו ממשלות של הפועלים והאיכרים ותפעלו לצד צבא הפועלים והאיכרים הרוסי, תוכלו לנצח את הקפיטליסטים הבריטים, הצרפתים והאמריקנים. תוכלו להשיג את החירות המיוחלת ולהשתחרר מהמדכאים. תוכלו גם להקים רפובליקה חופשית של העם העובד ולהשתמש בקרקעות שנתונות כעת בבעלות העשירים לטובת האינטרסים שלכם ושל כל האנושות העובדת (Pearce 1977, 4).

במפגש הגדול הזה שערך הקומינטרן השתתפו 2,850 צירים ובהם 235 תורכים, 192 פרסים, 157 ארמנים, 100 גרוזינים, 15 הודים, שמונה סינים, שמונה כורדים ושלושה ערבים. על פי הרישומים לא השתתפו במפגש צירים מסוריה, מלבנון, מפלשתינה וממצרים ולא ברורה זהותם הלאומית של הצירים הערבים המעטים שהשתתפו בדיונים. בישיבת הפתיחה אמר אחד ממנהיגי מהפכת אוקטובר, גריגורי זינובייב: "זמנם של הסולטנים אול. יש לשים קץ לאוטוקרטיה. למעשה יש להפיל את שלטונם של הסולטנים, להורסו ובמקומו להקים את שלטון הסובייטים". אחר כך הוסיף, "נכון, אנו נאבקים בבריטניה הבורגנית. אנו חייבים לתת מכה ניצחת לאימפריאליזם הבריטי, יש לפגוע בלבו של הקפיטליזם הבריטי" (Broué 1997, 172).

בשבעת ימי הוועידה לא נדונו סוגיות המזרח התיכון ובפרט לא סוגיית המנדט הבריטי על הארץ. עם זאת, מזכיר הוועידה אובסטרובסקי דיווח ביום החמישי:

[התקבלו] כמה ניירות עמדה בכתב: הצהרה על המצב בפלסטין, שנמסרה על ידי המזכירות של הסקציה היהודית של המפלגה הקומוניסטית הרוסית; מנשר של המפלגה הקומוניסטית היהודית (פועלי ציון) בשאלה הלאומית ובשאלה הקולוניאלית; הצהרה של נציגי המוני העובדים של ארמניה; הצהרה של היהודים ההרריים ואיגרת ברכה של המוסלמים בדרום-מערב קווקז. בגלל חוסר זמן לא נצליח לקיים דיון סביב מסמכים אלו (Pearce 1977, 119).

בהחלטה הארוכה שהתקבלה בתום הוועידה הופיע משפט מתומצת מאוד על המצב בארץ: מה עושה בריטניה לטובת פלשתינה? קודם כול היא פועלת לטובת בעלי ההון היהודים-אנגלים, היא מנשלת את הערבים מאדמותיהם על מנת להעבירן לידי המתיישבים היהודים, וכדי להשתיק את מחאות הערבים מפנים הבריטים את זעמם של הערבים כלפי המתיישבים היהודים. הבריטים מסיתים, מחרחרים ריב ומדון ומטפחים שנאה בין הקהילות השונות על מנת להחלישן ולהנציח את שלטונם (שם, שם).

מעיון בעשרות הרבות של ההחלטות שהתקבלו בארבע הוועידות של האינטרנציונל הקומוניסטי בשנים 1919–1923 עולה כי לא הוקדשה בהן תשומת לב רבה למזרח התיכון בכלל ולפלשתינה בפרט. אמנם היו ויכוחים על המצב בארץ, אבל רובם היו בין נציגי הסקציה היהודית של המפלגה הבולשביקית, אנשי פועלי ציון שמאל, ובין הפלג הקומוניסטי של הבונד ("הבונד הקומוניסטי") שהתפלג בעקבות המהפכה. ויכוחים אלו לא באו לידי ביטוי בהחלטות הוועידות השונות (שם, 167).

השאלות הפוליטיות של המזרח התיכון לא עמדו באותה העת במרכז החשיבה והעשייה של האינטרנציונל הקומוניסטי. עם זאת, חשוב לשים לב להתרחשויות אזוריות חשובות שמשכו תשומת לב רבה – המאבק במושבה הצרפתית אלג'יריה, עקב פעילותה האנטי-קולוניאלית של המפלגה הקומוניסטית הצרפתית; המרד של סולטן אל-אטראש בסוריה נגד השלטונות הצרפתיים בשנים 1925–1927; והקמת רפובליקת הריף על ידי עבד אל-כרים אל-ח'טאבי, ניסיון שנמשך משנת 1921 ועד 1926. רפובליקת הריף לא הוכרה על ידי שום מדינה אירופית וחדלה להתקיים כאשר פלשו לשטחה 250,000 חיילי הכוחות המשולבים של ספרד וצרפת בראשותו של מרשל פיליפ פטן. עם כניעתו של עבד אל-כרים אל-ח'טאבי הוכרז על איחוד מחדש של מרוקו, אך בתקופת המאבק לעצמאות מהקולוניאליזם שאבו רבים מהמורדים השראה מניסיון העבר בלחימה מול המעצמות האימפריאליסטיות. כאמור, ניכר שהאינטרנציונל השלישי לא ראה באותה עת פוטנציאל למאבק אנטי-קולוניאלי בפלשתינה והקדיש את זמנו ואת מרצו למוקדי חיכוך אחרים עם המעצמות הקולוניאליות.

מפ"ס כהתארגנות בולשביקית

עוד בתחילת דרכה סיגלה לעצמה מפ"ס את אופן ההתארגנות ואת סגנון הפעולה של המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית הרוסית (לימים המפלגה הבולשביקית) שפעלה בתנאי מחתרת בתקופת משטר הצאר ברוסיה. את עקרונות הפעולה ניסח בחדות לנין בספרו *מה לעשות?* שנכתב בשנים 1901–1902. בספר התמודד לנין עם השאלה כיצד יכולים לפעול העובדים וההמונים בתנאי מחתרת, ובמילים אחרות – כיצד להפוך את הסוציאלי-דמוקרטיה הרוסית למפלגה מובילה בתנאים של רוסיה האוטוקרטית של סוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים. הספר עוסק בנושאים כגון דוגמטיות וחופש הדיבור בתוך המפלגה המהפכנית; ספונטניות במאבקי העובדים ובמאבקים החברתיים; הצורך בפעילותם של מהפכנים באיגודים המקצועיים השייכים לכלל העובדים, ולא רק באיגודים של פועלים בעלי תודעה מהפכנית; ותפקידה של התעמולה.

עם ניצחון המהפכה בהנהגת הבולשביקים ב-1917 הפך הספר למדריך "עשה ואל תעשה" בפעילות המהפכנית וזכה לתפוצה בינלאומית. אנשי מפ"ס לא היו זקוקים לאחד מתרגומיו הרבים של הספר: הם יכלו כמובן לקרוא אותו במקור הרוסי, וזה אכן היה מצוי בבתיים, כפי שמתועד בדוחות המשטרה הבריטית שנהגה לערוך פשיטות תכופות בבתיים של קומוניסטים.

בתחילת שנות העשרים עסקו פעילי מפ"ס בפעילות מקומית בריכוזי האוכלוסייה היהודית בתל אביב, כיפו, בירושלים, בחיפה, בפתח תקווה ובמושבות. הם לא הסתפקו בפעילות בקרב אנשי "העלייה השנייה" ו"העלייה השלישית". על פי דוח מנדטורי המתאר פשיטה משטרתית, בירושלים פעל מועדון שהושווה כמועדון ספורט ובו נפגשו ילדים וצעירים ספרדים ובוכארים וקיבלו הדרכה קומוניסטית. באותן השנים, בהשראת הניסיון הבולשביקי, נעשו ניסיונות להקים תנועות קומוניסטיות – תנועת נוער, תנועת נשים וכמובן איגודים מקצועיים. מפ"ס פעלה גם בקרב האוכלוסייה הערבית, אך לא נחלה שם הצלחה מרובה. רק במחצית שנות העשרים החלו פלסטינים להשתלב בשורות המפלגה: כאשר פיתחו הבריטים את מערכת הרכבות והנהיגו מדיניות של גיוס עובדים ערבים ויהודים והכשרתם במוסדות המנדט החל תהליך עיור בקרב צעירים פלסטינים, ומתוך כך התוודעו לקומוניזם. רוב העובדים הפלסטינים היו שכירים עונתיים בענף החקלאות שלא ידעו קרוא וכתוב ולא התנסו בהתארגנות מקצועית. רק בוועידת מפ"ס שהתכנסה ביולי 1923, ובה הפכה המפלגה לפ"פ, נשא לראשונה דברים ציר ערבי (Al-Charif 1978, 149).

כאמור, מפ"ס נאלצה לפעול במחתרת בגלל רדיפת השלטונות הבריטיים והמוסדות הציוניים. אבל גם במסגרת ארגוני העובדים שהוקמו באותה עת נאלצה המפלגה לפעול במחתרת. למפלגה היו נציגים בוועידת היסוד של ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בא"י שנערכה ב-1920, אך בשנת 1924 החליטה מועצת ההסתדרות להוציא משורותיה את "פרקציית הפועלים" הקומוניסטית, המסגרת החוקית ששימשה את מפ"ס לפעילותה אז. "פרקציית הפועלים" נוסדה בשנת 1923 כדי לאפשר לאנשי מפ"ס להתמודד בבחירות שנערכו באותה השנה בוועידה השנייה של ההסתדרות; ה"פרקציה" הוקמה לאחר שממשלת המנדט אסרה על פעילות קומוניסטית. דחייתה על ידי ראש ההסתדרות הביאה למסע רדיפות נגד קומוניסטים בשורות ההסתדרות. כך למשל נשללה מהם הזכות לקבל עבודה בלשכות העבודה ההסתדרותיות והזכות לקבל שירותי קופת חולים. רדיפת הקומוניסטים בהסתדרות נמשכה כשני עשורים וכללה גם פעולות ריגול ומעקב. רק כעבור עשרים שנה, לאחר מאבק ממושך נגד ההחרמה, שבו הקומוניסטים לפעול במסגרת ההסתדרות.

על פי התיאוריה הלניניסטית, המאמץ הארגוני וההסברתי אמור להתמקד בראש ובראשונה בריכוזי הפרולטריון התעשייתי, ולאחר מכן באיכרים השכירים ובבעלי האדמות הזעירים. אפיוני המשק המקומי בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים לא תאמו בדיוק את ממדי המשק הקפיטליסטי האירופי המתקדם של אותן השנים, ומספר הפועלים בתעשייה המקומית היה נמוך מאוד. למרות זאת נצמדו פעילי מפ"ס לעקרונות הפעילות המהפכנית-בולשביקית והתמידו בעבודתם בקרב ריכוזי העובדים והאיכרים השכירים. אלה כללו את עובדי התעשייה (אחד הגדולים שבמפעלי התעשייה היה מפעל הטקסטיל לודז'יה בתל אביב, שהעסיק 200 עובדות); את עובדי הפרדסים, היהודים והערבים; ואת עובדי ענף התשתיות, ובהם פועלי הרכבת ופועלים שהועסקו בסלילת כבישים. במרץ 1920 נערכה הוועידה השנייה של איגוד פועלי הרכבת כיפו, ומפ"ס הייתה הסיעה הגדולה בוועידה – מתוך 21 צירי הוועידה, שמונה היו אנשי מפ"ס.

בולוס פרח, שהצטרף לפק"פ בהיותו נער, כתב בספרו האוטוביוגרפי על העבודה והעובדים ברכבת. פרח החל לעבוד ברכבת בתחילת שנות העשרים: התקבלתי לעבודה ברכבת בשכר של שנים-עשר גרוש ליום, עבודה של שמונה שעות, עם שבוע חופשה בשנה, טיפול רפואי חינם וזכויות אחרות שהפועלים מחוץ לרכבת לא יכלו אלא לחלום עליהן [...] בתי המלאכה של הרכבת (שנמצאו בחיפה) היו ערבוב של לאומים, אבל הפועלים הערבים והיהודים היו הרוב המכריע. שררה ביניהם הבנה למרות השוני בשפה, במנהגים, במסורת ובדרגת המודרניות. רוב הפועלים היהודים היו מהגרים ממזרח אירופה, רובם מפולין. הפועלים היהודים ניסו ללמוד ערבית מחבריהם הפועלים הערבים. השפה המשותפת הייתה ערבית. היו שם פועלים אירופים מארצות שונות. חלקם היו חברים בתנועת הפועלים והסוציאליזם, למרות המעורבות של הציונים באמצעות סוכניה בקרב הפועלים היהודים. בין שהיה זה השמאל הבולשביקי, הסוציאלי-דמוקרטי או זה השייך לאינטרנציונל השני. הוויכוח לא התנהל בחלל ריק, בין השקפות כאלה או אחרות. הוויכוח בין השמאל היהודי לימין היה ביחס לתנועה הציונית, לקולוניאליזם הבריטי, לתנועה הלאומית הערבית, למהפכה הקומוניסטית ברוסיה הסובייטית, לדרך המהפכנית. הוא עסק ביחס לפועלים, לסוציאליזם ולאיימפריאליזם. זה היה עולם חדש באמת (פרח 2009, 25).

מפ"ס והמורשת הקומוניסטית בארץ

ברית המועצות הייתה לחוף מבטחים – מקור הסמכות האידיאולוגית, מקלט בטוח לנרדפים ומקום המפגש שלהם. פעילי מפ"ס שגורשו מהארץ שימשו שליחים של הקומינטרן, ובמקרים מסוימים פעלו בשליחות הקומינטרן גם לפני שגורשו. הם מילאו תפקידים מרכזיים בהקמתן של מפלגות קומוניסטיות במזרח התיכון – בלבנון, בסוריה ובמצרים. בפועל הייתה מפ"ס למפלגה קומוניסטית עוד בטרם התקבלה לאינטרנציונל הקומוניסטי, בשל עמדותיה הפוליטיות והאידיאולוגיות ובשל אופן פעולתה. הן עבור הפעילים שנשארו בארץ והן עבור מי שהיגרו או גורשו, מפ"ס וגלגולה הבא, פק"פ, שימשו בית ספר למהפכנים בתנאים קשים במיוחד: אבטלה, כליאה, עינויים ורדיפה מצד השלטונות הקולוניאליים, הממסד הציוני ואף ההסתדרות. עם זאת, יש לזכור כי חלק מהפעילים הבולטים שגורשו לברית המועצות היו גם קורבנות של הטרור הסטליניסטי.

מה נותר ממורשת מפ"ס? כמעט מאה שנים חלפו מאז החלה אותה קבוצה קטנה של פעילים לצעוד בדרכי הקומוניזם, אבל הם הותירו אחריהם כמה עקרונות יסוד הממשיכים ללוות את הקומוניזם המקומי: השותפות היהודית-ערבית, האיבה לאיימפריאליזם, לקפיטליזם ולציונות, המאבק למען סוציאליזם והרבקות בהגנה על האינטרסים של מעמד העובדים, של נשים, של מיעוטים נרדפים ושל מנוצלים. זהו כביכול עיסוק בעבר, אבל אין לי ספק שקווים רעיוניים אלו יכולים לשמש לניתוח ההווה ואף לסמן נתיב פעולה לעתיד, לבניית חברה צודקת ושוויונית בישראל.

ביבליוגרפיה

- ארז, יהודה, 1964. *ספר העליה השלישית*, תל אביב: עם עובד.
- הורוביץ, צבי, 1980. "זיכרונות מתקופת המנדט", זו הדרך, 20.2.1980.
- ישראלי, ג'ז (זאב לקר), תשי"ג. *מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י*: קורות המפלגה הקומוניסטית בישראל, תל אביב: עם עובד.
- מרקוביץקי, יעקב, 2002. "המרדף אחר 'האחים האדומים': הבולשת הבריטית והפק"פ (1921-1933)", *עיונים בתקומת ישראל* 12, עמ' 289-303.
- פרח, בולוס, 2009. *מהשלטון העות'מני למדינה העברית: סיפור חייו של קומוניסט ופטריוט פלסטיני (1910-1991)*, בתרגום אודי אדיב ויוסף מנצור, חיפה: הוצאה עצמית.
- Al-Charif, Maher, 1978. "Le Première Congrès Ouvrier Arabe: Émergence du Mouvement Ouvrier Arabe en Palestine," in Rene Gallissot (ed.), *Mouvement Ouvrier, Communisme et Nationalismes dans le Monde Arabe*, Paris: Les Éditions Ouvrières, pp. 147-157.
- Broué, Pierre, 1997. *Histoire de l'Internationale Communiste (1919-1943)*, Paris: Fayard.
- Lockman, Zachary, 1996. *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948*, Berkeley: University of California Press.
- Offenberg, Mario, 1975. *Kommunismus in Palästina: Nation u. Klasse in d. anticolonialen Revolution*, Meisenheim am Glan: Hain.
- Pearce, Brian (trans.), 1977. *Congress of the Peoples of the East, Baku, September 1920: Stenographic Report*, London: New Park Publication.

الفحوى

إيتان بار يوسف

افتتاحية: 100 ل-1917 5

مقالات

سراي أهروني جندي أمريكي على الفراش: الحياة الحميمة والسياسة الكونية في ميناء

حيفا 13

نوعه حزان التعددية الثقافية في المتحف: نظرة نحو العرق والنوع الاجتماعي والعرض

في إسرائيل 39

تسفي تريجر موت هذا هو حياة ذاك: ولادة والدين من ميني ذكر ميت بعد موته

وأيدولوجية الوالدية الإسرائيلية-اليهودية 67

جيلي هرطال هامش أحرار الجنس في إسرائيل 89

إياه ميلنر وحاييم يعقوبي حيز سيادة: التسلسل التاريخي لقرية غير معترف بها 111

حنان حبير ويهودا شنهاف عنف بغداد (1950-1951)، عنف الأراشيف 129

منتدى: 100 ل-1917

مقالات

دوتان هليفي خرب غزة، 1917: الحرب العظمى على أبواب الأرض المقدسة 151

أرييه دوبنوف حول أحلاف أفقية، إمبريالية غير رسمية و"ألبينون الغادر": مائة عام على

وعد بلفور 177

إيلي أوشروف مفترق بلفور وإحاد هعام: الصهيونية، القومية والإمبريالية في الفكر

الفلسطيني المبكر 209

مقالات قصيرة ومراجعات

إيريس أغمون تسلسل أحداث معروف سلفاً؟ الحرب العظمى وأدوات المؤرخة 235

كرين ليفي حول حيزات منفتحة والنشاط الكولونيالي: ميلاد النظام العالمي

لسنة 1917 247

ريتشيل هبرلوك 1917: النفط وجذور السيادة في الشرق الأوسط 261

غاي راز ملف أعمال: كنان عبرية، مصورون عبرانيون 275

هيلل كوهين ويوفال عفري وطن مشترك أم بيت قومي: سكان البلاد، وعد بلفور والمسألة العربية 291

إفرايم دقيدي ثورة أكتوبر في فلسطين: دراسة حالة حزب العمال الاشتراكي 305

Essays and Criticism

- Iris Agmon** Chronicle of an Ending Foretold? The Great War and the Historian's Toolbox **235**
- Karin Loevy** Colonial Activism in Open Territories: The Emergence of the 1917 Global Order **247**
- Rachel Havrelock** Oil and the Origins of Middle Eastern Sovereignty **261**
- Guy Raz** The Jewish Battalions and Their Photographers **275**
- Hillel Cohen & Yuval Evri** Shared Homeland or Jewish National Home: Sephardi Natives of the Land, the Balfour Declaration and the Arab Question **291**
- Efraim Davidi** The Russian Revolution and the First Communists in Palestine **305**

Table of Contents

Eitan Bar-Yosef Preface: The 1917 Centennial **5**

Articles

Sarai B. Aharoni An American Soldier in Bed: Intimacy and Global Politics in the Port of Haifa **13**

Noa Hazan Multiculturalism at the Museum: Race and Gender on Display **39**

Zvi Triger “One’s Death is Another’s Life”: Posthumous Reproduction and the Jewish-Israeli Ideology of Parenting **67**

Gilly Hartal Queer Periphery in Israel **89**

Elya Milner & Haim Yacobi The Space of Sovereignty: Dahmash – A Chronology of an Unrecognized Village **111**

Hannan Hever & Yehouda Shenhav Violence in Baghdad (1950-51), Violence of the Archives **129**

Forum: The 1917 Centennial

Articles

Dotan Halevy The Ruins of Gaza, 1917: The Great War at the Gates of the Holy Land **151**

Arie M. Dubnov On Vertical Alliances, Informal Imperialism, and “Perfidious Albion”: Reflections on the Balfour Declaration Centennial **177**

Eli Osheroff On the Corner of Balfour and Ahad Ha’am: Zionism, Nationality and Imperialism in Early Palestinian Thought **209**

The Van Leer Jerusalem Institute
Advanced Studies

Theory and Criticism
An Israeli Forum

No. 49, Winter 2017

Editor: Eitan Bar-Yosef

Editorial Committee: Shai Lavi | Hagai Boas | Yochi Fischer | Michal Givoni |
Amos Goldberg | Amalia Ziv

Editorial Board: Shai Lavi, Chair | Adi Ophir, Founding Editor, 1991-1999 |
Yehouda Shenhav, Editor, 2000-2010 | Leora Bilsky, Editor, 2010-2013 | Gadi Algazi |
Ktzia Alon | Merav Alush Levron | Bashir Bashir | Almog Behar | Hagai Boas | Yossi Dahan |
Eyal Dotan | Rivka Feldhay | Yochi Fischer | Israel Gershoni | Hunaida Ghanim |
Ruthie Ginsburg | Michal Givoni | Amos Goldberg | Haim Hazan | Hanna Herzog |
Hannan Hever | Carola Hilfrich | Dafna Hirsch | Pini Ifergan | Amal Jamal | Tal Kohavi |
Menachem Mautner | Ismail Nashef | Haggai Ram | Uri Ram | Tova Rosen | Miri Rozmarin |
Ilan Saban | Ishak Saporta | Hamutal Tsamir | Yaacov Yadgar | Niza Yanay | Amalia Ziv | Reaf Zreik

Director and Executive Editor of Van Leer Institute Press: Tal Kohavi

Assistant Editor: Orna Yoeli-Benbenisty

Copy Editors: Orna Yoeli-Benbenisty, Naama Pinhasi-Zipor, Ronit Tapiero, Ayelet Kamay,
Lidar Arzi, Hamutal Lerner, Dana Baram

“Essays and Criticism” Coeditors: Ella Glass and Matan Boord

Editorial Secretaries: Yael Shalev-Vigiser, Sanda Fuchs

Art Consultant: Nomi Morag

Layout and Composition: Nadav Shtechman Polischuk

Printer: Art Plus green-printer Jerusalem

ISBN 978-965-02-0859-2

Abstracts of articles in this issue (in Hebrew, Arabic and English), as well as full content of
past issues, can be found in the *Theory and Criticism* website:

<http://theory-and-criticism.vanleer.org.il>

تظهر ملخصات مقالات العدد الحالي - بالعبرية والعربية والإنجليزية - وكذلك تلك الخاصة بالأعداد السابقة، تظهر في موقع
مجلة نظرية ونقد التالية: <http://theory-and-criticism.vanleer.org.il>

We have endeavored to trace the copyright holders of all the materials and photographs
printed in this issue of *Theory and Criticism*. We sincerely apologize for any omission or
error, and upon notification will be pleased to rectify in our website.

© 2017 by Van Leer Institute Press / Hakibbutz Hameuchad Publishing House, Tel Aviv

Theory and Criticism